

Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д.Максименка, Л.А.Онуфрієвої. – Вип. 15. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. – С. 420-429.

14. Онуфрієва Л.А. Психологічні детермінанти розвитку професійної самосвідомості й особистісної зрілості майбутніх фахівців соціально-педагогічних професій // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. Л.П. Мельник, В.І. Співака. – Вип. XVIII, Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2012. – С. 310-321.

15. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека [Текст] / Ю. П. Поваренков. – М., 2002.

УДК 159.922.76

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ ІЗ ВАДАМИ ЗОРУ

Панов М.С.

У статті проаналізовано психологічні умови впливу навчально-виховного процесу на формування правової культури учнів з вадами зору у спеціалізованих навчальних закладах. Обґрунтовано особливості організації взаємодії з дітьми з вадами зору.

Ключові слова: вади зору, правова культура, психолого-педагогічна взаємодія.

В статье проанализированы психологические условия формирования правовой культуры у учащихся с нарушениями зрения в специализированных учебных заведениях. Обоснованы особенности организации взаимодействия с детьми с нарушениями зрения.

Ключевые слова: нарушения зрения, правовая культура, психолого-педагогическое взаимодействие.

The article analyzes the psychological conditions of influence the educational process for the formation of the legal culture of students with visual impairments in specialized schools. It was proved the features of interaction with children with visual impairments.

Keywords: visual impairment, legal culture, psychological and pedagogical interaction.

Постановка проблеми. В Україні велика кількість дітей шкільного віку, які мають ті чи інші відхилення у функціонуванні організму. Більшість із них, внаслідок фізичних і соціальних бар'єрів, позбавлена можливості реалізувати свої здібності та потреби нарівні з іншими громадянами. Вади інвалідів значно утруднюють їх контакти з довкіллям, обмежують участь у суспільному житті, позначаються на особистісному розвитку: викликають почуття неспокою, невпевненості у собі, формують комплекс неповноцінності, егоцентричній й асоціальній настрої. Значна частина дітей з вадами зору не отримує спеціально організованої психолого-педагогічної допомоги, що затримує повну реалізацію їхніх адаптованих та компенсаторних можливостей.

Визнання Україною Конвенції ООН про права дитини та Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захист і розвиток дітей посилило увагу громадськості до проблем дітей з особливими потребами, зумовило необхідність створення умов для їхньої інтеграції у систему сучасних суспільних відносин. У державній національній програмі "Освіта" (Україна XXI століття) вказано на необхідність удосконалення системи освіти для дітей з порушеннями психофізичного розвитку і з функціональними обмеженнями. Реалізація заходів, що спрямовані на підтримку, психологічну допомогу й соціальний захист дітей з особливими потребами, полягає в застосуванні соціально-психологічного підходу в роботі з даною категорією населення.

В Україні забезпечення прав та свобод інвалідів зафіксовано у Законі України "Про основи соціальної захищеності інвалідів України" від 21 березня 1991 року, у якому зазначено, що інваліди в Україні володіють усією повнотою соціально-економічних, політичних та особистісних прав і свобод, закріплених Конституцією України та іншими законодавчими актами [6].

Правові засади щодо задоволення особливих потреб дітей з обмеженими фізичними та психічними можливостями у соціальному захисті, навчанні, лікуванні, соціальній опіці та громадській діяльності відображені у Законах України: "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні", "Про освіту", "Про пенсійне забезпечення", "Про державну допомогу сім'ям з дітьми", "Про фізичну культуру і спорт", "Про статус і соціальний захист громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи", "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні", "Про благодійництво та благодійні організації", в Основах законодавства України про охорону здоров'я, Основах законодавства України про культуру [5].

Відзначимо, що соціальна політика в Україні, яка зорієнтована на інвалідів, дорослих і дітей, будується сьогодні на основі медичної

моделі інвалідності. Така модель вільно чи невольно послаблює соціальну позицію дитини-інваліда, знижує її правову культуру, виокремлює від дитячого товариства, збільшує її нерівний соціальний статус, прирікає її на признання своєї нерівності, не конкурентоспроможності у порівнянні з іншими дітьми. Медична модель визначає і методику роботи психологів з дітьми з вадами зору, яка має патерналістський характер та припускає лікування, трудотерапію, створення служб, які допомагають виживати.

Наслідком орієнтації суспільства та держави на цю модель, як зазначено Л.М. Шипициною та О.І. Заширінською, є ізоляція дитини з обмеженими можливостями від суспільства у спеціалізованому навчальному закладі, розвиток у неї пасивно-утриманських життєвих орієнтацій [8].

Такий підхід несе в собі дискримінаційну ідею, виявляє ставлення суспільства до інвалідів як соціально непотрібної категорії. Традиційний підхід не вичерпує усю повноту проблем тієї категорії дітей, про яку йде мова. У ньому яскраво відображений дефіцит бачення психологічної сутності дитини.

Зазначимо, що проблема формування правової культури у дітей з вадами зору в умовах спеціалізованих навчальних закладів не обмежується медичним аспектом, вона в найбільшій мірі є соціальною та психологічною проблемою нерівних можливостей.

Аналіз актуальних досліджень. Спеціальна психологія, дефектологія мають на меті пошук шляхів щодо успішного вивчення психологічних особливостей дітей з вадами зору. Розробкою таких напрямків у сучасній психології займалися О.П. Гаврилушкіна, А.А. Катаєва, Є.А. Стребелева, Г.І. Шинкаренко.

Питання правового виховання, правової культури досліджувались і досліджуються В.Ф. Дубровським, Г.П. Давидовим, В.М. Оржеховською, М.К. Подберезьким, Н.О. Ткачовою, М.М. Фіцулою та іншими. Дослідники акцентували увагу на проблемах виховання правосвідомості, гуманістичної високоморальної поведінки, превентивному вихованні. Проблеми становлення та розвитку правової культури у контексті формування особистості досліджено у працях українських вчених: О.Є. Манохи, В.С. Медведєва, О.Г. Мурашина, М.І. Козюбри, В.М. Селіванова, С.С. Сливки, О.М. Костенка, Є.В. Назаренко, Б.П. Кузьменка.

Психологічне об'рунтування проблеми формування особистості було висвітлено в роботах Б.Г. Ананьєва, І.Д. Бєха, Л.С. Виготського, Г.С. Костюка, С.Д. Максименка, О.С. Чебикіна, Т.А. Флоренської.

Розвиток вітчизняної спеціальної психології пов'язують з такими видатними вченими, як М.І. Земцова, Б.І. Коваленко, Н.Б. Коваленко, Ю.О. Кулагін, І.С. Моргуліс, В.О. Феоктістова.

Проблеми виховання, формування й розвитку дитини з особливостями психофізичного розвитку розглядалися в працях А.І. Дьякова, О.М. Смирнової, К.С. Лебединської, І.І. Мамайчук, Л.М. Шипіциної. В дослідженнях особливе значення приділялося розвитку осіб з вадами системи аналізаторів.

Розгляд проблем формування особистості з порушенням зору є одним з важливих завдань сучасної вікової та педагогічної психології. Відзначимо, що сучасні педагоги й психологи мало приділяли уваги формуванню правової культури учнів з вадами зору.

Мета статті – проаналізувати психологічні умови впливу навчально-виховного процесу на формування правової культури учнів з вадами зору у спеціалізованих навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Правова культура дітей як частина культури в цілому складається з двох компонентів: правосвідомості та соціально-правової поведінки. При цьому основу досвіду правової діяльності є правосвідомість. Тому процес формування правової культури дітей варто розглядати відповідно до її основних структур: знання, ставлення до права, готовності до правомірної поведінки.

А.Г. Литвак було зазначено, що поширення інформації про служби, які можуть надати допомогу в різних ситуаціях, що стосуються порушення прав дітей, повинно стати справою і навчальних закладів, і тих організацій, що опікуються дітьми, і самих батьків (оскільки батьки вважають, що діти найперше шукатимуть підтримки і допомоги у колі родини) [4].

У нашій країні основними шляхами поширення правової культури дітей з вадами зору є навчальний заклад, соціальні служби, родина. При цьому важливо більш детально відстежити психологічні умови впливу навчально-виховного процесу на формування правової культури учнів з вадами зору у спеціалізованих навчальних закладах.

Теоретично-методологічною основою нашого дослідження стало вчення Г.С. Костюка про діяльність дитини; теорія мотиваційно-потребнісної сфери особистості дитини, що набула розвитку у працях українських і російських вчених: В.І. Бондаря, Т.О. Власової, М.С. Певзнер, В.І. Лубовського, С.Д.Максименка, Д.М. Ісаєва, Г.Є. Сухарьової.

Правова культура, на нашу думку, безперечно характеризує рівень духовності особистості, її загальної культури, ціннісних орієнтацій і соціальної зрілості.

Правова культура учнів є необхідною передумовою громадянського становлення особистості, її гуманістичної спрямованості, моральної саморегуляції поведінки в соціальному оточенні. Основна концептуальна ідея дослідження полягає в тому, що ми розглядаємо правову

культуру як складову психологічної культури особистості учня з вадами зору, як морально-духовну цінність, яка формується в гармонійній єдності емоційної культури, морально-естетичних переживань, морально-правових знань та високоморальної соціокультурної поведінки.

В.О. Феоктістова робить висновок про те, що в осіб з вадами зору виникають специфічні особливості діяльності, спілкування і психофізичного розвитку. Такі діти характеризуються проявами в відставанні, вадах розвитку рухової системи, просторовій орієнтації, при формуванні уявлень і понять, в способах предметної діяльності, в особливостях емоційно-вольової сфери [7].

Відомо, що вроджені й придбані дефекти зору (засолення прозорих і заломлюючих середовищ, сітківки, зорового нерва, ураження зорових зон мозку) ставляться до первинних соматичних дефектів. Ці аномалії у свою чергу викликають вторинні функціональні відхилення (зниження гостроти зору, звуження або випадання частин поля зору, порушення світло- та кольоросприймання), які впливають на розвиток ряду психічних процесів (відчуття, сприйняття, подання).

Таким чином, вторинні дефекти являють собою ланцюг відхилень, у якому один функціональний дефект (наприклад, зниження гостроти зору) спричиняє інший (відхилення в процесі сприйняття). Отже, між соматичним дефектом і аномаліями в розвитку психіки, як справедливо відзначено М.І. Земцовою, є складні "структурні й функціональні зв'язки: відхилення не тільки утворюють довгі ланцюги послідовно виникаючих психічних дефектів, але й взаємодіють між собою" [2, с. 139].

Л.М. Шипіцина вказувала, що численні труднощі при організації взаємодії з дітьми з вадами зору залежать від середовища, в якому дитина зростає. Дітей, у яких спостерігаються стійкі порушення зору, прийнято розподіляти в освітньому контексті на чотири категорії: діти повністю сліпі, діти практично сліпі, діти з поганим зором, діти зі зниженою гостротою зору [8].

Перша категорія характеризується повною відсутністю можливості сприймати навколишній світ за допомогою зору. У практично сліпих дітей зберігається світловідчуття або є в наявності можливість частково сприймати світло, колір, контури предметів. Останні дві категорії дітей належать до слабозорих. Вони мають гостроту зору з корекцією (лінзи, окуляри) від 5% до 30%.

Отже, допомога таким дітям з боку фахівців полягає в формуванні компенсаторних механізмів, які активізують функціонування ушкодженого органу або заміщення його діяльністю інших органів.

Г.С. Костюк відзначав, що спеціальні освітні заклади розташовані в Україні нерівномірно, то діти-інваліди часто повинні отримувати

освіту та виховання у спеціальних школах-інтернатах [3]. Потрапляючи у таку школу, діти-інваліди ізолюються від сім'ї, від однолітків, які розвиваються нормально, від суспільства в цілому. Аномальні діти наче замикаються в певному соціумі, своєчасно не здобувають належний соціальний досвід. Специфіка спеціальних освітніх закладів не може не позначитися на розвитку особистості дитини, на її готовності до самостійного життя.

Досвід західних країн свідчить про те, що методологічною основою формування правової культури дітей з вадами є отримання ними освіти. Процес отримання освіти обумовлено соціальним, психологічним й педагогічним впливом оточуючих. Вважаємо, що організація взаємодії з учнями з зоровими порушеннями в умовах спеціалізованих навчальних закладів, здійснюється на засадах адаптації та інтеграції.

Е.Г. Ємцева зауважує, що соціальна інтеграція припускає соціальну адаптацію людини з особливими потребами в загальну систему соціальних відносин і взаємодій в рамках того середовища, в яке вона інтегрується. Психологічна інтеграція передбачає розвиток здібностей щодо засвоєння вказаними особами необхідних програм у період їх навчання у відповідних навчальних закладах. Але також результати багато в чому залежать від активності і цілеспрямованості самої особистості [1].

Відомо, що правові норми забезпечення рівних можливостей для інвалідів вперше висвітлені у Всесвітній програмі дій відносно інвалідів (резолюція 37/53 від 3 грудня 1982 р. Генеральної Асамблеї ООН) [6].

Створення рівних можливостей – процес, завдяки якому такі загальні системи суспільства, як фізичне і культурне середовище, житлові умови і транспорт, соціальні служби і служби охорони здоров'я, доступ до освіти і праці, культурного і соціального життя, включаючи спорт і створення умов для відпочинку, робляться доступними для всіх. У центрі уваги повинні знаходитись збережені і відновлені фізичні можливості інвалідів, їхній інтелектуальний потенціал. Доступність не означає всюдозволеність, а зосереджена на сприянні нормалізації життєдіяльності особистості, безпечного її існування, виживання у складних соціально-економічних умовах. Обмеження життєдіяльності інвалідів, такі як самообслуговування, пересування, комунікація, контроль за своєю поведінкою, орієнтація у просторі і часі, витривалість, визначають рівень задоволення особливих потреб інвалідів у безбар'єрній архітектурі, інформації, допоміжних засобах, соціальних взаємовідносинах, спеціальному фінансуванні, реабілітації.

Концепція створення рівних можливостей для інвалідів знайшла своє відображення в Стандартних правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів (резолюція 48/96 Генеральної Асамблеї

ООН від 20 грудня 1993 р.). У документі підкреслюється, що держави повинні використовувати всі засоби таким чином, щоб кожний індивідуум мав рівні можливості для участі в житті суспільства. Після досягнення інвалідами рівних прав у них повинні бути також рівні обов'язки. В міру отримання інвалідами рівних прав суспільство вправі очікувати від них більшого. В рамках процесу забезпечення рівних можливостей необхідно створювати умови для надання допомоги інвалідам для того, щоб вони могли повною мірою виконувати свої обов'язки як члени суспільства. Державам слід визнавати принцип рівних можливостей у сфері початкової, середньої та вищої освіти для дітей, молоді і дорослих, які мають інвалідність, в інтегрованих структурах, щоб освіта для інвалідів стала невід'ємною частиною системи загальної освіти [5].

Сучасна практика надає дітям з вадами зору широкий вибір доступних форм здобуття освіти: індивідуальну, дистанційну, екстернатну, "школи консультаційних класів", "школи другого шансу", "вечірні школи", а також "включені" ("інклюзивні") форми навчання.

На наш погляд, увага приділяється інтегрованому навчанню, яке ефективно впливає на рівень правової культури осіб з особливими потребами. На це впливає сам процес організації психологічної взаємодії, що сприяє здобуттю освіти учнями з різними вадами зору.

Проведене дослідження показало, що організація процесів адаптації й інтеграції осіб з вадами зору до отримання освіти, забезпечує ефективне формування правової культури учнів з вадами зору в умовах спеціалізованого навчального закладу.

Проте вивчення джерел з цієї проблеми показує, що пошук оптимальних шляхів формування правової культури переважно пов'язується з її раціонально-логічними компонентами: відбувається абсолютизація значення теоретичних правових знань, до того ж, як правило, їх політичного, соціального та економічного аспектів. На наш погляд, при такому підході правосвідомість не може бути засвоєна особистістю, а, отже, неможливе й формування правової культури. Крім того, недостатня увага в спеціалізованих навчальних закладах до формування правової культури учнів з вадами зору може призвести до появи порушень правових норм та вимог законності.

Висновки. Таким чином, на підставі вивчення психолого-педагогічних підходів щодо вивчення правової культури учнів з вадами зору під час навчання в спеціалізованому закладі, вважаємо, що організація процесів адаптації та інтеграції дітей у навчальне середовище буде першочерговими умовами, які сприяють формуванню правової культури особистості з функціональними обмеженнями.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів вивчення проблеми формування правової культури в учнів з вадами зору. Зокрема можна вважати доцільним такі напрямки подальшого її опрацювання: специфіка формування правової культури в учнів з вадами зору, які схильні до девіантної поведінки; формування правової культури засобами нових інформаційних технологій тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ємцева Е.Г. Роль соціальної роботи у вирішенні проблем адаптації та дезадаптації молодших школярів на початку навчання / Е.Г. Ємцева // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2006. – № 3. – С. 41-45.
2. Земцова М.И. Пути компенсации слепоты / М.И. Земцова. – М. : Просвещение, 1976. – 326 с.
3. Костюк Г.С. Навчально-виховні процеси і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк. – К. : Радянська школа, 1989. – 608 с.
4. Литвак А.Г. Очерки слепых и слабовидящих / А.Г. Литвак. – СПб. : Речь, 1998. – 268 с.
5. Осика І.В. Процес становлення правової культури в правовій, соціальній державі / І.В. Осика // Актуальні проблеми держави і права. Зб. наук. праць. Вип. 16. – Одеса : Одеська нац. юрид. академія, 2002. – С. 95-99.
6. Указ Президента України "Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні" // Освіта. – 2001. – №75. – 58 с.
7. Феоктистова В.А. Развитие навыков общения у слабовидящих детей / В.А. Феоктистова. – СПб. : Речь, 2005. – 128 с.
8. Шипицына Л.М. Развитие навыков общения лиц с нарушением интеллекта / Л.М. Шипицына. – СПб. : Речь, 2000. – 82 с.

УДК:159.923 – 057.87

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Перегончук Н.В.

У статті автором розглядається вплив комунікативного компонента професійної компетентності майбутнього психолога на ефективність його професійної діяльності. Дається вичерпна характеристика структури комунікативного компонента професійної компетентності майбутніх психологів. Автором сформульовані й об'рунтовані